

Inhoud

Casus Nynke

- 1 Kindermishandeling 11**
- 1.1 Wat is kindermishandeling? 15
- 1.2 Risicofactoren 16
- 1.3 Signalering van kindermishandeling 17
- 1.4 Gevolgen van kindermishandeling 19
- 1.5 Interventiemogelijkheden 19
- 1.6 Samenvatting 21
- 1.7 Verdiepingsstof 22
- 1.8 Begrippenlijst 23
- 1.9 Opdrachten 23

Casus Roos

- 2 Depressie bij kinderen 27**
- 2.1 Internaliserende problematiek 31
- 2.2 Depressies en dysthyme stoornissen 32
- 2.3 Diagnose 35
- 2.4 Risicofactoren 35
- 2.5 Interventiemogelijkheden 36
- 2.6 Samenvatting 37
- 2.7 Verdiepingsstof 38
- 2.8 Begrippenlijst 39
- 2.9 Opdrachten 39

Casus Aleid

- 3 Stiefouderschap 43**
- 3.1 Kenmerken van het stiefouderschap 48
- 3.2 Kinderen in het stiefgezin 52
- 3.3 De verschillende levensfasen in het stiefgezin 54
- 3.4 Interventiemogelijkheden 55
- 3.5 Samenvatting 56
- 3.6 Verdiepingsstof 57
- 3.7 Begrippenlijst 58
- 3.8 Opdrachten 58

Casus Ahlam

- 4 **Leven met stress** 61
- 4.1 Lichamelijke gevolgen van angst en stress 66
- 4.2 Psychische gevolgen van angst en stress 69
- 4.3 Kinderen met angst en stress 69
- 4.4 Risicofactoren 70
- 4.5 Interventiemogelijkheden 72
- 4.6 Samenvatting 73
- 4.7 Verdiepingsstof 73
- 4.8 Begrippenlijst 74
- 4.9 Opdrachten 75

Casus Lisanne

- 5 **Angstige hechting** 77
- 5.1 Hechtingsstoornissen 81
- 5.2 Angst en gehechtheid 82
- 5.3 Risicofactoren 84
- 5.4 Signalering in verschillende levensfasen 86
- 5.5 Interventiemogelijkheden 87
- 5.6 Samenvatting 87
- 5.7 Verdiepingsstof 88
- 5.8 Begrippenlijst 89
- 5.9 Opdrachten 90

Casus Koen

- 6 **Weeskinderen en adoptie** 93
- 6.1 Weeskinderen 97
- 6.2 Adoptie 98
- 6.3 Wees- en kindertehuizen 100
- 6.4 Risicofactoren 101
- 6.5 Interventiemogelijkheden 101
- 6.6 Samenvatting 102
- 6.7 Verdiepingsstof 103
- 6.8 Begrippen 103
- 6.9 Opdrachten 104

Casus Jaron

- 7 **Rouw en verlies** 107
- 7.1 Pijn en verdriet 111
- 7.2 Fasen in het rouwproces 112
- 7.3 Rouw en verlies bij kinderen 114
- 7.4 Meervoudige verliezen 115
- 7.5 Rouw bij plotselinge dood 115
- 7.6 Rouw bij zelfdoding 116
- 7.7 Interventiemogelijkheden 116
- 7.8 Samenvatting 117
- 7.9 Verdiepingsstof 118
- 7.10 Begrippenlijst 119
- 7.11 Opdrachten 119

Casus Caroline

- 8 **Ziekte en lichamelijke problematiek** 121
- 8.1 De verbinding tussen lichaam en geest 125
- 8.2 Identiteit en zelfbeeld 126
- 8.3 Pijn en pijnbeleving 127
- 8.4 Risicofactoren 128
- 8.5 Interventiemogelijkheden 130
- 8.6 Samenvatting 130
- 8.7 Verdiepingsstof 131
- 8.8 Begrippenlijst 132
- 8.9 Opdrachten 132

Noten 134**Bijlagen**

- Methoden van de hulpverlener 137
- Creatieve therapie 141

Dankwoord 143**Over de auteur** 144

Casus Aleid

Omdat er na de Tweede Wereldoorlog een nijpend tekort aan huizen is, woont de moeder van Aleid, samen met zijn tante, thuis bij haar ouders. Tijdens haar studietijd krijgt zij een heftige liefdesrelatie met een man die lijdt aan een ongeneeslijke vorm van kanker. Een reden voor haar ouders om ernstige bezwaren te hebben tegen de relatie – niet in het minst omdat de man uit een andere sociale laag van de bevolking komt.

prenataal

Aleids moeder laat zich echter niet afschrikken: ze is stapelverliefd op de man en trouwt met hem. Ze is vastbesloten kinderen met hem te krijgen en raakt dan ook vrij snel zwanger. Hoewel haar ouders flink schrikken wanneer zij hen ervan op de hoogte stelt, hernemen zij zich snel, en na een wandelingetje zeggen ze vrolijk: 'Ziezo, dat wordt dus luiers wassen!' Ze spreken af dat het jonge gezin bij hen in huis komt wonen. De grootouders zullen voor hun kleinkind zorgen wanneer moeder moet werken. Het is allang duidelijk dat de vader fysiek niet in staat zal zijn op enigerlei wijze een bijdrage te leveren.

Na een voorspoedige zwangerschap wordt Aleid geboren, een prachtige, gezonde zoon. Helaas mag zijn vader maar drie maanden van zijn aanwezigheid genieten, dan overlijdt hij. De moeder van Aleid is erg aangedaan door de dood van haar man – vooral omdat hij op een heel nare wijze aan zijn einde komt. Ze probeert echter zo goed en zo kwaad als dat gaat werk en zorg te combineren en geniet op haar vrije dagen intens van haar zoon.

geboorte tot twee jaar

Aleid heeft een plezierige en liefdevolle jeugd in een grote stad bij zijn moeder, tante en grootouders. Als hij twee jaar is gaat hij naar de crèche, wat in deze tijd nog niet zo gebruikelijk is. Daarna doorloopt hij de basisschool en een zeer gerenommeerde middelbare school – vooral zijn tante en grootvader vinden dit belangrijk voor zijn ontwikkeling. Aleid geniet van zijn schooltijd en zijn vriendjes, met wie hij kattenkwaad uithaalt en voetbalt.

twee tot twaalf jaar

Aleid heeft geen speciale gevoelens of gedachten over zijn biologische vader; hij groeit op bij zijn grootouders en zij nemen de vaderrol een beetje over. Het concept vader betekent bovendien niet zoveel voor Aleid; zijn vriendjes hebben óf een afwezige, óf een

puberteit

'irritante' vader ('die kun je wel missen'). Omdat vaders ziekte en stervensproces nogal traumatisch zijn geweest voor haar, praat Aleids moeder niet veel over hem.

Dan wordt de moeder van Aleid opnieuw verliefd. Zij krijgt een relatie met een oudere, wat dominante man, die ouder is dan haar eigen vader. Bij zo'n overheersende man voelt zij zich op en top vrouw. Deze man is weduwnaar, heeft vier kinderen en woont in een groot huis op het platteland. Een huis waar Aleid en zijn moeder makkelijk bij kunnen – en zij besluit na enige tijd dan ook, zonder Aleid daarin te kennen, dat zij en Aleid intrekken bij dit gezin. Een prima oplossing, vindt ze zelf, want zo kan Aleid opgroeien in een volwaardig gezin met broers en een zus. Noodgedwongen en geheel onvoorbereid laat Aleid zijn grootouders, zijn tante, zijn vertrouwde omgeving, zijn vriendjes en zijn school achter.

Aleids 'nieuwe vader' blijkt een moeilijke, egocentrische man die volgens Aleid onredelijke eisen stelt aan zijn nieuwe vrouw en pleegkind. Als zaken hem niet aanstaan, krijgt hij heftige driftbuien; hij maakt daarin overigens geen onderscheid tussen zijn nieuwe gezinsleden en zijn biologische kinderen.

Drie van de vier kinderen zijn het huis al uit op het moment dat Aleid en zijn moeder aan het gezin worden toegevoegd. Het vierde kind krijgt de rol van 'grote broer' toebedeeld, maar dat ziet deze jongen niet zitten, omdat het niet goed klikt tussen hem en Aleid; de stiefbroers praten amper tegen elkaar. Aleid moet erg wennen aan de waarden en (omgangs)regels die gelden binnen het nieuwe gezin. Hij heeft het gevoel dat hij en zijn moeder zich maar hebben aan te passen aan het gezin van de stiefvader. Ook het leeftijdsverschil tussen zijn moeder en zijn stiefvader speelt een rol in de gezinssituatie. Zijn moeder moet tegen haar zin blijven werken, zodat het nieuwe gezin de touwtjes aan elkaar kan knopen. Het inkomen van zijn stiefvader houdt geen gelijke tred met diens materiële verlangens.

Naast de financiële verantwoordelijkheden moet Aleids moeder zorgen voor de nodige emotionele support na en compensatie van de woede-uitbarstingen van haar man. Zij probeert uit alle macht harmonie te brengen in het onrustige voormalig gebroken gezin. Daarin slaagt ze overigens. Haar stiefkinderen beschouwen haar weliswaar niet als hun moeder, maar accepteren haar wel degelijk. Zelf krijgt ze weinig ruimte; ze kan bijvoorbeeld zelden over de gezamenlijke auto beschikken als ze eens alleen van huis gaat. Die momenten zijn overigens schaars, want haar man is erg jaloers en achterdochtig; hij is bang dat andere mensen haar zullen beïnvloeden.

In het dorp waar het gezin woont, wordt geroddeld over de manier waarop Aleids stiefvader zijn vorige vrouw heeft behandeld. Het verhaal gaat dat hij haar regelmatig opsloot in de schuur, waar zij dan urenlang gilte in de hoop dat iemand haar zou bevrijden. Zelf houdt Aleids stiefvader vol dat zijn vrouw een hysterica was, wat Aleids moeder voetstoots aanneemt. Zij verstaat de kunst om in iedereen het goede te zien, zeker als

het gaat om mensen die haar na aan het hart staan. Haar nieuwe man is dan ook het slachtoffer van een hysterische vrouw, en heeft bovendien een moeilijk oorlogsverleden, wat in haar ogen zijn temperament verklaart en vergoelijkt.

Aleid echter heeft een hekel aan zijn stiefvader en vertikt het om hem 'oom' te noemen. Hij kan de nieuwe situatie niet accepteren en mist zijn grootouders en tante verschrikkelijk. Vooral zijn grootvader, die altijd een vader- en identificatiefiguur voor hem was. Aleid kan zich er elke keer op verheugen dat hij in de vakanties terug mag naar zijn grootouders en tante. Dit doet hij dan ook vaak. Met tegenzin gaat hij dan weer terug naar zijn nieuwe 'kernegezin'.

Zijn stiefvader verergert de situatie nog eens door Aleids grootvader openlijk af te kraken. Daarop voelt Aleid nog meer woede jegens deze man. Dat zijn moeder hem altijd heeft bezworen voor hem te zullen kiezen als zij daartoe zou worden gedwongen, is voor hem een kleine troost.

Het liefst zou Aleid weglopen van huis. Alles beter dan thuis blijven wonen, denkt hij. Hij besluit dan ook uit te zoeken waar hij naartoe kan, wat zijn opties zijn. Maar die blijken niet zo rooskleurig. Aleid heeft vast voor ogen wat hij wil gaan studeren en wat hij later wil worden – die voornemens kan hij niet waarmaken als hij nu impulsief wegloopt. Er zit voor hem dus niets anders op dan te blijven, en vol overgave stort hij zich op zijn school. Als hij de middelbare school goed afrondt, kan hij immers gaan studeren en dan moet hij het huis wel uit!

Op school vindt Aleid gelukkig wel aansluiting bij zijn klasgenoten. Hij heeft een paar goede vrienden, in wier gezelschap hij van tijd tot tijd even zijn akelige thuissituatie kan vergeten. Hij verzint regelmatig smoezen om niet thuis te hoeven zijn. En wanneer hij een vriendinnetje heeft, neemt hij haar niet mee naar huis, uit schaamte voor de sfeer aldaar en de driftbuien van zijn stiefvader.

Aleids stiefvader is er erg op gespitst dat er geen misbruik wordt gemaakt van zijn 'gastvrijheid' en zijn zuurverdiende salaris. Als Aleid thuis is en even niets omhanden heeft, zet hij hem dan ook voortdurend aan het werk – en dat is niet moeilijk aangezien het huis constant verbouwd wordt. Dat is volstrekt onredelijk, volgens Aleid, aangezien zijn moeder het leeuwendeel van het gezinsinkomen binnenbrengt en daar verder geen handenarbeid voor terugvraagt. Aleid gaat liegen over zijn bezigheden om zich te onttrekken aan de gedwongen klusjes in en om het huis. Alleen door te liegen heeft hij wat ruimte voor zichzelf.

Helaas heeft zijn problematische thuissituatie invloed op zijn concentratievermogen. Uiteindelijk haalt hij twee jaar later dan gepland zijn diploma.

Maar dan mag hij de studie van zijn keuze gaan doen en kan hij eindelijk het 'ouderlijk' huis verlaten. Er breekt een geweldige tijd voor hem aan, waarin hij met volle teugen van het studentenleven geniet. Het is een periode van feesten en veel drank, en vooral dat laatste doet Aleid de problemen uit zijn puberteit – tijdelijk – vergeten. Hij verzamelt

jongvolwassenheid

een grote groep vrienden om zich heen, die hem stimuleren om de dingen te doen die hij zelf wil en om open en eerlijk te zijn over zijn gevoelens. In de weekenden gaat Aleid het liefst niet terug naar het huis op het platteland. Hij bezoekt zijn moeder alleen als hij er voor zijn gevoel echt niet onderuit kan. Nog altijd neemt hij geen vriendinnetjes mee naar huis. Sterker nog: hij vertelt zijn moeder nooit over zijn vriendschappen en relaties. Hierdoor gaat Aleids moeder zich zorgen maken. Ze denkt dat hij niet weet hoe hij het aan moet pakken en is bang dat hij misschien homoseksueel is – een grote angst van haar, omdat ze graag kleinkinderen wil. Een diepgevoelde wens, die teruggrijpt op Aleids overleden vader, wiens genen zij graag doorgegeven ziet in Aleids toekomstige kinderen. Bovendien vreest ze dat Aleid niet goed voor zichzelf kan zorgen; als hij een vrouw heeft is dat tenminste geregeld. De luttele keren dat Aleid een weekend doorbrengt bij zijn moeder en stiefvader, regelt zijn moeder dan ook wel eens dat er toevallig een meisje op bezoek is, en dan gaan zij en haar man even een kort wandelingetje maken. Het zijn vruchteloze pogingen.

Aan het einde van zijn studie ontmoet Aleid, zonder enige hulp, zijn huidige vrouw. Ook haar nodigt hij niet uit om mee te gaan naar het beruchte huis op het platteland. Sterker nog, hij ontraadt het haar bij zijn moeder en stiefvader langs te gaan. Aleid schaamt zich voor zijn 'familie' en wil hen zelfs liever niet voor hun aanstaande huwelijk uitnodigen. Zijn angst wordt bewaarheid als zijn aanstaande, na lang aandringen, alleen bij zijn moeder en stiefvader op bezoek gaat en inderdaad een verschrikkelijke driftbui van zijn stiefvader meemaakt. De aanleiding is de huwelijksdatum die de moeder en stiefvader zou noodzaken een dag later met de caravan naar Duitsland op vakantie te gaan. Hoewel dit voor Aleids moeder volstrekt geen probleem is, is deze doorkruising van de plannen voor Aleids stiefvader onverteerbaar, en er volgt een explosie waarbij Aleids vriendin en zijn moeder uiteindelijk het huis moeten ontvluchten. Deze uitbarsting is zelfs voor de moeder van Aleid niet makkelijk te bagatelliseren. Ze is zo overstuur dat ze ervan moet hyperventileren. Even dreigt ze zelfs haar man te verlaten als die weigert de huwelijksdatum van haar zoon te accepteren – precies zoals ze Aleid altijd had voorgehouden: uiteindelijk kiest ze voor haar kind! Aleid hoeft zijn vrouw er na deze episode niet meer van te overtuigen dat zijn stiefvader een moeilijk mens is. Ook in de jaren die volgen, na de geboorte van zijn eigen kinderen en de daarbij horende feesten en partijen, zijn hij en zijn gezin nog regelmatig getuige van de woede-uitbarstingen van stiefvader. En zijn stiefvader steekt zijn antipathie voor zijn stief-schoondochter nooit onder stoelen of banken. Aleid blijft zich, in tegenstelling tot zijn vrouw, sociaal wenselijk en correct gedragen tegenover zijn stiefvader om zijn moeder te ontzien. Zijn moeder past een middag in de week op de kinderen. Een prima regeling, die wat bemoeilijkt wordt omdat zij ook nu geen gebruik mag maken van de auto – die moet beschikbaar blijven voor Aleids stiefvader, mocht die de deur uit willen. Aleids moeder komt nooit tegen hem in opstand, uit medelijden, vanwege zijn vermeende lastige verleden, maar ook omdat zij het prettig vindt om gedomineerd te worden. Pas achttien jaar na zijn overlijden geeft zij openlijk

toe dat haar man wel een erg 'lastige' man was. Ze is dan alweer vijftien jaren samen met haar huidige echtgenoot. Een man die zielsveel van haar houdt en haar stimuleert dingen te doen waar ze goed in is en die ze zelf graag wil doen.

Aleid voelt geen wrok jegens zijn moeder, dat heeft hij nooit gevoeld. Zij heeft naar eer en geweten gehandeld, ook toen zij keuzes maakte die voor hem heel ongunstig uitpakten en waarbij hij niet werd betrokken. Het waren keuzes die gezien moeten worden in de context van de tijd, en van de verwachtingen en mogelijkheden van zijn moeder. Hij twijfelt niet aan haar liefde voor hem.

*rijpere vol-
wassenheid*

Aleid heeft een fijn gezinsleven en een grote vriendenkring. Zijn omgeving ziet hem als een respectabele, menslievende en behulpzame man. Hij beweegt zich gemakkelijk in verschillende lagen van de bevolking, naar zijn eigen zeggen vanwege zijn 'gemengde' achtergrond, en is goed in staat mensen met allerlei opvattingen en achtergronden in te schatten en te waarderen.

Omdat hij zelf 'beschadigd' is, is hij heel voorzichtig met anderen. Hierdoor boet hij soms aan assertiviteit in en brengt dan zijn autonomie in gevaar. In zijn puberteit heeft Aleid zijn groeiende zelfstandigheid moeten onderdrukken of verzwijgen, terwijl die juist dan tot wasdom komt. Hoewel hij deze autonomie in zijn studententijd alsnog gestalte heeft kunnen geven, heeft hij nog altijd de neiging zijn eigen wil ondergeschikt te maken aan die van een ander. Tegelijkertijd kan hij zich in de relationele sfeer snel gemanipuleerd voelen. Dit wordt langzaam minder, hoewel er waarschijnlijk altijd een bepaalde latente gevoeligheid van een dergelijke traumatische fase zal overblijven.

Aleid krijgt in toenemende mate vertrouwen in de mensen om hem heen. Zijn afkeer van klusjes doen 'in en om het huis' begint wat af te nemen, hoewel het nooit zijn hobby zal worden. Zijn stiefvader heeft hij allang vergeven; hij heeft hem zelfs meerdere malen geholpen toen hij ziek werd, maar hij is nog altijd blij dat hij niets meer met hem te maken hoeft te hebben. Aleid beschouwt hem als een emotioneel ziek mens en kan op deze manier ook afstand doen van zijn verleden met hem.

Aleids vrouw is van mening dat Aleid meer over zijn jeugd moet praten om zaken echt te verwerken, maar dat vindt hij lastig. Hij is gewend zijn gevoelens voor zichzelf te houden, en volgens hem is het niet nodig erover te praten, omdat er niets meer aan veranderd kan worden. Het vergt dus enig aandringen van haar kant om hem meer van zijn puberteit prijs te laten geven. Al met al leidt Aleid naar eigen zeggen een gelukkig leven.

De regels van het spel zijn niet beschikbaar, maar het spel is al wel begonnen.¹

In Nederland stonden er in 2007 14.900 stiefgezinnen geregistreerd, en het aantal neemt nog altijd toe.² De meeste stiefgezinnen ontstaan wanneer gescheiden partners met kinderen een nieuwe relatie aangaan.

Echtscheidingen zijn in onze maatschappij bijna net zo ingeburgerd als het huwelijk zelf.

Iedereen komt er, direct of indirect, mee in aanraking.³ Tegenwoordig strandt een op de drie huwelijken. En dan zijn er nog de vrouwen die, gewild of ongewild, alleenstaand moeder zijn en de gezinnen waarin een van de twee ouders overlijdt.

In veel van deze situaties vindt de overgebleven ouder vroeg of laat een nieuwe levenspartner die soms kinderloos is, of zelf kinderen heeft uit een vorige relatie. Door te gaan samenwonen of te trouwen met deze nieuwe liefde ontstaat weer een nieuwe situatie: een stiefgezin. Vooral stiefgezinnen waarin beide partners kinderen hebben, worden gekenmerkt door grote complexiteit. In dit hoofdstuk komen achtereenvolgens de volgende onderwerpen aan de orde:

- kenmerken van het stiefouderschap;
- kinderen in het stiefgezin;
- de verschillende levensfasen in stiefgezinnen;
- interventies in stiefgezinnen.

3.1 Kenmerken van het stiefouderschap

Stiefouderschap kan op verschillende manieren ontstaan. Een belangrijke aanleiding is een echtscheiding. In driekwart van de gezinnen gaat het om stiefvadergezinnen. Dit zijn gezinnen bestaande uit een moeder met haar kinderen, waaraan een nieuwe man/partner wordt toegevoegd. In een op de tien gevallen hebben we te maken met een stiefmoedergezin: een vader met kinderen en een stiefmoeder. In een op de zeven van deze gezinnen komt bovendien een dubbelvoudige variant voor, waarbij beide ouders eigen kinderen meebrengen.

Het begrip 'stiefmoeder', dat in minstens twintig bekende sprookjes (Assepoester, Hans en Grietje, Vrouw Holle) voorkomt, staat symbool voor de slechte kant van de moeder. De stiefmoeder in de sprookjes vertegenwoordigt de 'schijn-ik', de onwaarachtige. Het kind moet van de stiefmoeder worden zoals zij het wenst en ze laat het kind niet zijn/haar eigen natuur volgen. Er is geen natuurlijke band. De mythe van de spontane liefde voor kinderen wordt hiermee toegekend aan de bloedbanden.⁴

Stiefouders hebben nog steeds een slechte naam; het lijkt hun per definitie niet te lukken de ontbrekende ouder te vervangen. Het is in de praktijk vaak nog moeilijker om een goede stiefmoeder te zijn dan een goede stiefvader, omdat

de gevoelsmatige band met de moeder meestal intensiever is dan met de vaderfiguur. Dit heeft te maken met het feit dat vrouwen – vaker dan mannen – voor meer zorgtaken kiezen.⁵

Gelukkig zijn er ook stiefgezinnen waarin de stiefouder gewaardeerd wordt en deze er uitstekend in slaagt de ingewikkelde rol van de ontbrekende ouder te vervullen.

Als je hoort van het enorme aantal echtscheidingen – in Nederland ruim honderdduizend per jaar – en stiefgezinnen – twee derde van de gescheiden partners krijgt binnen vijf jaar een nieuwe relatie – ontstaat al gauw het beeld dat het eigenlijk heel normaal is om als kind in een stiefgezin terecht te komen. Een stagiair in het basisonderwijs vertelde zelfs dat een kind in zijn klas werd gestraft omdat het maar twee ouders had in plaats van drie of vier... Echtscheiding en het stiefgezin waren daar de norm geworden. Toch is dit beeld van de norm van het gescheiden gezin een mythe. Het komt regelmatig voor – zeker in de grote steden – maar er staan honderden klassen tegenover waarin slechts twee tot drie van de dertig kinderen gescheiden ouders hebben.⁶

Een nieuwe vader of moeder

En het gaat niet altijd mis. Niet-biologische partners kunnen zich in veel gevallen ontpoppen tot bijzonder kundige en acceptabele ouderfiguren. Toch is het erg lastig om je als nieuwe niet-biologische ouder te vestigen in een bestaande gezinssetting; de partners moeten niet alleen vaak nog aan elkaar wennen als zij voor het eerst samen onder één dak wonen, ook de kinderen moeten aan deze nieuwe partner en diens kinderen wennen.

Dit laatste – niet onbelangrijke – aspect wordt vaak onderschat, zoals de titel van het boek *Kinderen geen bezwaar* van Dingelhoff-Lehr mijns inziens heel goed illustreert.⁷ Hiermee wordt immers gesuggereerd dat het je geen probleem lijkt als je eventuele nieuwe partner kinderen heeft uit een eerdere relatie; je ‘neemt ze er als het ware zo bij’, als een huisdier. Ook wordt gesuggereerd dat je dan ‘instant affectie’ hebt; kortom, dat je dan direct van ze houdt en zij van jou. Gezinsleden weten bovendien hun plaats niet in het nieuwe gezin, waardoor het gezin gaat lijden aan ‘structuurzwakte’. De ouders moeten een nieuwe structuur proberen op te bouwen, en dat valt niet mee.

Hoewel bovenstaand boek niet het meest recente is over stiefouderschap, benadrukt het de complexiteit van de rol van stiefouder en geeft daarbij goede aanwijzingen en adviezen om in deze rol te kunnen slagen.

Naast het wennen aan alle nieuwe persoonlijkheden (en persoonlijkheden in wording, zoals kinderen in het algemeen kunnen worden beschouwd) is het ingewikkeld om te ervaren welke waarden en normen en opvoedingsstijlen de

partner tot nu toe had en daar aansluiting bij te vinden. Veel stiefouders voelen zich daarom alleen staan en durven geen eisen te stellen aan de nieuwe partner en zijn of haar kinderen. Anderen willen graag snel orde op zaken stellen en het verstoorde eenoudergezinnetje helpen via een gedisciplineerde opvoeding. Zij nemen, vaak met de beste bedoelingen, het heft in handen en maken zich daardoor niet populair bij de kinderen, die hen nog als een vreemde eend in de bijt kunnen beschouwen; er is immers nog geen gezagssituatie en ook nog geen vertrouwen aanwezig.

Vaak heeft voordat de nieuwe partner kwam, één kind – meestal het oudste – taken en rollen overgenomen van de ontbrekende ouder – een verschijnsel dat *parentificatie* wordt genoemd. Dit kind wordt dan door bovenstaande houding van de stiefouder op ruwe en abrupte wijze van zijn plaats gestoten.

In geval van echtscheiding hebben kinderen naast de verzorgende ouder en zijn of haar partner ook nog te maken met de ontbrekende ouder, die buiten het gezin woont. En deze heeft mogelijk ook weer een partner. Twee derde van de kinderen heeft ook met deze ouder contact en sommigen zouden zelfs liever in dat gezin willen wonen. Over het algemeen blijft een band met een afwezige moeder nadrukkelijker bestaan dan met een afwezige vader, maar andersom kan natuurlijk ook.⁸ Waarschijnlijk heeft dat te maken met de kwaliteit en de kwantiteit van de interactie die het kind voor de scheiding had met de ontbrekende ouderfiguur: jonge kinderen hebben vaker per week contact met de moeder dan met de vader omdat gemiddeld gezien vrouwen meer zorgtaken op zich (willen) nemen dan mannen.

Hoewel de kwaliteit van de interactie belangrijker is dan de kwantiteit, is enige kwantiteit een voorwaarde voor de kwaliteit van de band van de ouders met hun opgroeiende kinderen.

Als kinderen de nieuwe ouder niet accepteren, kunnen er allerlei complicaties optreden.

Kinderen zien de nieuwe partner dan als een vreemd element of een indringer. Dit komt vooral voor als een eenoudergezin al enige tijd bestaat en een van de kinderen geparentificeerd is, wanneer bijvoorbeeld volwassenen problemen steeds met hem zijn besproken en het kind min of meer naast de overblijvende ouder is komen te staan. Hierdoor moest het kind zich volwassener gaan gedragen dan op basis van zijn leeftijd passend is. Zoals gezegd verstoort een stiefouder die de plaats naast vader of moeder in wil nemen het evenwicht door het kind terug te dwingen in de kinderrol. Ondanks alle (meestal) goede bedoelingen kan het betreffende kind zich hierdoor miskend voelen in de rol die het gedurende langere of kortere tijd op zich heeft genomen.

Problemen met de stiefouder worden bovendien vaak veroorzaakt doordat het

kind geen adequaat identificatiemodel heeft. Het kind heeft een andere ouder gehad die model stond voor zijn gedragingen en waarden en normen. De stiefouder houdt er een andere levensstijl en gedragingen op na, waardoor het voorbeeld van de volwassene dat het kind heeft ontwikkeld niet meer opgaat.

Ook kunnen problemen ontstaan als de kinderen de afwezige ouder gaan idealiseren. De stiefouder moet dan opboksen tegen irreële verwachtingen. Anderzijds kan er aan de kant van de stiefouder ook gène zijn om de plaats van de echte ouder in te nemen.

Een ander belangrijk probleem ontstaat door het verwachtingspatroon dat veel mensen hebben van de stiefouder. Er wordt van hem of haar verwacht dat hij/zij ook van het kind houdt en meteen moederlijke of vaderlijke gevoelens ontwikkelt. Eigenlijk moet de stiefouder 'instant affectie' kunnen opbrengen, maar dat is vrijwel onmogelijk. Al met al dus een lastige taak die gemakkelijk overschat wordt.

Met de komst van een stiefouder ontstaat er een nieuw *kerngezin*, ofwel een gezin in zijn minimale vorm, met een moeder, vader en kinderen.⁹ Maar als het de stiefouder niet lukt om op de een of andere wijze een voor ieder lid aanvaardbare plaats in te nemen binnen het gezin, kan dat leiden tot een blijvende bron van onbegrip en conflicten. Uit onderzoek blijkt zelfs dat kinderen uit stiefgezinnen vaker slachtoffer van mishandeling of seksueel misbruik worden dan kinderen uit reguliere kerngezinnen.¹⁰

Psychisch hertrouwen

Een stiefouder moet eigenlijk 'psychisch hertrouwen'. Dit betekent dat de betreffende persoon een andere identiteit gaat innemen en een andere status krijgt.¹¹ Voor een partner van de gescheiden vader of moeder, weduwe of weduwnaar betekent dit dat hij of zij niet alleen deel wordt van een echtpaar, maar ook gezinslid: hij of zij krijgt er een heel gezin bij. Iemand wordt plotseling vader of moeder en krijgt gezinsverantwoordelijkheid; dat vergt een uitgebreid psychisch aanpassingsproces. Vooral voor mensen die niet eerder gehuwd waren of geen kinderen hadden is dit een pittige opgave.

Maar psychisch hertrouwen kan voor iedereen een andere betekenis hebben. Voor traditioneel ingestelde mannen en vrouwen kan het herstel van waarden betekenen en het verkrijgen van een identiteit als vader of moeder. Voor minder traditionele mensen kan het juist betekenen dat verworven onafhankelijkheid gedeeltelijk moeten worden ingeleverd. Er kan een discrepantie optreden tussen hoe de ouders en de kinderen tegen het hertrouwen aankijken. Ouders kunnen hertrouwen als winst zien, omdat er weer een partner is, warmte, aandacht, geborgenheid en veiligheid. Voor de kinderen kan deze verandering juist inhouden dat zij hun vader of moeder voortaan moeten delen met een

vreemde ouderfiguur en hun ruimte met nieuwe broertjes en zusjes.

Maatschappelijk hertrouwen

Behalve psychisch hertrouwen, moeten stiefouders als het ware ook maatschappelijk hertrouwen. Ze zijn alleenstaande ouder af, en dat heeft mogelijk consequenties voor contacten met familie, vrienden en kennissen. Als die zich net hebben aangepast aan de positie van hun alleenstaande gescheiden of verweduwd vriend of familielid, kan een nieuwe duurzame relatie hun rauw op hun dak vallen. Ze kunnen zich bijvoorbeeld afvragen hoe hij of zij de vorige relatie zomaar vergeten kan zijn.

Emotioneel hertrouwen

Ten slotte is er sprake van emotioneel hertrouwen. Dit is het proces waarin de partners langzaam weer vertrouwen krijgen in de vaardigheid een nieuwe relatie aan te gaan en een nieuw gezin te vormen.

Deze taak wordt echter bemoeilijkt door de aanwezigheid van kinderen. Met hen moet altijd rekening worden gehouden bij het maken van afspraakjes, uitstapjes en gesprekken. Kinderen kunnen bovendien heel lastige vragen stellen: 'Word jij nu onze nieuwe papa?'

Daarnaast kan het bestaan van een ex-partner de nieuwe relatie bemoeilijken. Met deze partner zullen namelijk veel zaken met betrekking tot de gezamenlijke kinderen moeten worden bepraat en daarbij kunnen sterke emoties naar voren komen. Bij de nieuwe partner kunnen gevoelens van jaloezie of weerstand ontstaan, waardoor de kinderen soms worden meegetrokken en uitgehooft over de nieuwe vriend of partner. Dit maakt het hechten aan en de omgang met de stiefkinderen er niet eenvoudiger op.

Emotioneel hertrouwen betekent daarom dat de partners moeten gaan voor openheid, flexibiliteit, creativiteit, en dat ze zich een tolerante levenshouding moeten aanmeten, wil de nieuwe levenssituatie een kans van slagen hebben.

3.2 Kinderen in het stiefgezin

Er zijn drie soorten stiefkinderen: halfwezen (ofwel kinderen die het overlijden van een van hun ouders hebben meegemaakt), echtscheidingskinderen en kinderen van alleenstaande moeders.

Halfwezen kunnen enerzijds verlangen naar een nieuwe mama of papa, maar anderzijds sterk gehecht blijven aan de overledene, van wie ze een ideaalbeeld koesteren. In het laatste geval kunnen ze het fenomeen van de nieuwe partner van de overgebleven ouder evengoed als verraad ten opzichte van hun overleden ouder beschouwen.

Kinderen van gescheiden ouders hebben over het algemeen het liefst dat hun (biologische) ouders van elkaar houden en bij elkaar blijven. De loyaliteit van kinderen naar de beide ouders is over het algemeen zeer groot, en zelfs als een van de ouders hen slecht behandelt, blijft die vaak bestaan.¹² Deze kinderen zien de vreemde stief(ouder) daarom vaak als iemand om wie ze niet gevraagd hebben en ervaren de nieuwe liefdesrelatie van hun vader of moeder met deze 'vreemde' als verraad ten opzichte van de andere biologische ouder.

Als kinderen na de scheiding gewend zijn geraakt aan het hebben van één ouder – meestal de moeder – kan dit in sommige gevallen leiden tot een grotere wederzijdse gebondenheid met die ene ouder (overkoestering). Ook kan het gebeuren dat zij zo zwaar worden belast met huishoudelijke en organisatorische taken binnen het gezin, dat ze een deel van hun jeugd moeten missen. Zij nemen de taken van de ontbrekende ouder over of parentificeren.

Deze kinderen moeten de kans krijgen rustig aan de nieuwe situatie te wennen, want ook zij kennen geen instant liefde en affectie.

Daarnaast zien zij de nieuwe ouder nogal eens als een indringer, die de plaats van hun ontbrekende ouder inneemt en de sfeer in het gezin verandert. Ook is het voor kinderen moeilijk als de nieuwe partner ineens eisen aan hen gaat stellen die voorheen niet golden.

Stiefouders kunnen aan de ene kant pas eisen aan hun nieuwe kinderen stellen als er een goede vertrouwensband tussen hen is opgebouwd, en dat gaat niet van de ene op de andere dag. Toch zullen zij aan de andere kant bepaalde eisen vanaf het begin moeten stellen, wil het samenleven mogelijk worden. Dit brengt hen in een spagaatstand.

Het is ook allesbehalve eenvoudig om de eventuele andere kinderen van de stiefouder als broertjes en zusjes te aanvaarden. Vaak hebben de kinderen een andere achtergrond, golden er in het vroegere gezin andere eisen en regels en hebben zij verschillende ervaringen opgedaan. Zo kan het gebeuren dat alle kinderen in het nieuwe stiefgezin met soms strijdige normen en waarden worden geconfronteerd. Hiertoe kunnen ook de verschillende relaties die zij met hun biologische ouders hebben opgebouwd bijdragen, al was het maar dat de relatie met de eigen ouder vertrouwd en intiemer is.

Kinderen menen daarom vaak meer recht te hebben op de aandacht en liefde van de eigen biologische ouder, wat tot problematische concurrentie kan leiden met de kinderen van de partner.

Dit alles kan ertoe leiden dat kinderen er tegen opzien hun nieuwe gezinssituatie te presenteren aan vrienden en klasgenoten. Omdat jonge kinderen daar gemiddeld nog te weinig cognitieve mogelijkheden voor hebben, is het belangrijk dat de ouders of de leerkrachten dit in het begin voor hen doen; peuters en kleuters zullen logica en fantasie immers nogal eens mengen. In een kringge-

sprek met de klas over hertrouwen zou veel verduidelijkt kunnen worden aan de groep leeftijdsgenoten, wat zou kunnen bijdragen aan het begrip voor en de acceptatie van het betreffende kind.

3.3 De verschillende levensfasen in het stiefgezin

In de periode van de ontwikkeling van het kind zijn er leeftijds specifieke problemen aan te geven bij het toetreden tot een stiefgezin.

Geboorte tot twee jaar

Het kind leert vanaf de geboorte via leerprocessen en lichamelijke en gevoelsuitdrukkingen wie zijn of haar vader of moeder is. Het is op zich niet erg als er een hechtingspersoon bij komt, maar het plotseling ontbreken van een van de ouders kan een jong kind angstig maken.¹³ Het is dus belangrijk dat de afwezige hechtingspersoon contact met het kind houdt.

Twee tot zes jaar

Peuters en kleuters zijn bezig hun twee ouders als de belangrijkste personen in hun leven te leren zien. Als een ouder dan plotseling verdwijnt, geeft dit een enorme schok. Voor peuters en kleuters kan de komst van een nieuwe ouder, gecombineerd met een onvoltooid rouwproces (zie hoofdstuk 7 over rouw en verlies), voor grote verwarring zorgen, want zij zijn op dat moment in hun leven immers juist bezig met het onderscheiden van hun ouders. Het is heel belangrijk voor het verdere hechtingsproces dat zij beide ouders blijven zien. De band die het kind net is aangegaan met de ontbrekende ouder hoeft zo niet weer te worden verbroken.

Zes tot twaalf jaar

Voor jonge kinderen kan het verlies van een ouder er bovendien toe leiden dat zij zichzelf als de schuldige gaan zien van de echtscheiding of zijn of haar overlijden. Als kinderen zich in het preoperationele denkstadium¹⁴ bevinden, kunnen zij een eens gemaakte opmerking als 'stout kind' of 'vervelend kind' opblazen in hun fantasie en dat als de oorzaak zien van het vertrek van de ene ouder. Dit maakt het voor hen extra verdrietig. Zij uiten hun verdriet vaak op een lichamelijke manier, ofwel psychosomatisch, en klagen over buik-, keel- of hoofdpijn. Dit is een onbewust proces, waardoor de link met het probleem vaak niet wordt gelegd. Het kind kan ook regressiegedrag gaan vertonen, gedrag dat bij een vroegere fase hoort, zoals bedplassen en duimzuigen, terwijl het dat al niet meer deed. Dit soort afweermechanismen maken het voor kinderen niet

gemakkelijk om aan een nieuwe ouderfiguur te wennen; ze zitten dan niet goed in hun vel.

Puberteit

De grootste groep kinderen die terechtkomt in een stiefgezin zit in de puberteit of de adolescentiefase. Het huwelijk van hun ouders heeft meestal een aantal jaren geduurd voor de echtscheiding, en na een langere tijd volgt een nieuwe relatie.¹⁵ Pubers en adolescenten kunnen afwerend en onverschillig reageren. 'Het kan me niets schelen wat jullie doen, als je mij er maar buiten laat.' Enerzijds hebben zij nog affectie en veiligheid nodig, anderzijds willen ze op een volwassen wijze worden aangesproken. Deze groep kinderen ondergaat grote veranderingen; een verandering in de gezinsstructuur vormt dan een extra belasting bij het volwassen worden. Verder hebben zij een veel langere gezins-historie, met een bekend referentiekader, dan bijvoorbeeld kleuters. Hierdoor hebben ze minder behoefte aan een nieuwe vader of moeder.

Oudere kinderen kunnen er soms voor kiezen de achtergebleven ouder uit medelijden niet op te zadelen met hun verdriet, waardoor ze hun gevoelens wegstoppen en niet toekomen aan hun eigen verwerking. Het lijkt dan of ze het allemaal heel goed begrijpen en aankunnen, terwijl dat niet het geval is (zie ook hoofdstuk 7).

3.4 Interventiemogelijkheden

De meeste mensen besluiten niet zomaar een stiefgezin samen te stellen. De meeste ouders hebben er goed over nagedacht en geprobeerd hun kinderen zo goed mogelijk voor te bereiden. Toch kan het heel moeizaam gaan. Voordat beide ouders hun pogingen tot gezamenlijk geluk opgeven, kunnen ze bijvoorbeeld via gezinstherapie proberen de interactie tussen de verschillende gezinsleden aan te pakken en te verbeteren.

Systeemtherapie

Bij systeemtherapie wordt ervan uitgegaan dat een systeem, zoals het gezin, niet te begrijpen is als je de individuen als losse onderdelen ziet. Een probleem wordt in stand gehouden door het sociale systeem, en beïnvloedt dat systeem op zijn beurt ook weer. De onderstaande vormen van interventies bij problemen in gezinnen zijn soorten systeemtherapie.

Communicatietherapie

Er kan bijvoorbeeld aandacht worden geschonken aan de verschillende vor-

men van communicatie, zodat deze na een bewustwordingsproces van de betrokkenen verbetert. Het kan dan gaan over communicatie via lichaamstaal (op de bank neerploffen en gaan zappen), of er kan ruis in de communicatie optreden omdat de een vooral let op de inhoud van de boodschap en de ander op de boodschap zelf.¹⁶

Intergenerationele benadering

De intergenerationele benadering van Nagy gaat ervan uit dat de problemen uit de context van de familiegeschiedenis zijn te herleiden en dat de biologische ouders bij conflicten vaak tot in het onredelijke geneigd zijn voor hun eigen kinderen op te komen. Dit wordt verklaard vanuit de zogeheten *zijnsloyaliteit* of *verticale loyaliteit* van het eigen vlees en bloed.¹⁷ Hierbij wordt ook duidelijk dat het vanuit loyaliteitsoverwegingen moeilijk is de stiefouder op de plek van de biologische ouder te accepteren.

Probleemgerichte integratieve benadering

De probleemgerichte integratieve benadering sluit aan bij de manier waarop de gezinsleden hun problematiek zelf verwoorden. Men verkent met het gezin de oplossingen die de gezinsleden zelf wenselijk achten en zoekt met hen naar oplossingen om uit de problemen te komen.¹⁸

3.5 Samenvatting

Tussen de leden van een samengesteld of stiefgezin kunnen problemen ontstaan. Als mensen opnieuw gaan trouwen betekent dat een 'psychisch, emotioneel en maatschappelijk hertrouwen'. Deze begrippen maken duidelijk dat er aan zo'n tweede huwelijk heel wat haken en ogen zitten.

Vaak wordt er impliciet van uitgegaan dat de kinderen van de ene of beide partners zich gemakkelijk schikken in de nieuwe situatie. Een begrip als 'instant affectie' komt hierbij aan de orde: het is niet zo vanzelfsprekend dat als je van je nieuwe partner houdt, je dat ook doet van zijn of haar kinderen.

De meeste kinderen van gescheiden ouders willen het liefst dat hun biologische ouders bij elkaar blijven en hebben het daarom erg moeilijk met de scheiding en het eventuele nieuwe huwelijk van hun ouders. Kinderen van wie een van de ouders is overleden, kunnen verlangen naar een 'nieuwe' vader of moeder, maar tegelijkertijd de overleden ouder idealiseren, zodat er eigenlijk geen ruimte is voor de stiefouder. Kinderen van (gewild of ongewild) alleenstaande moeders kunnen het moeilijk hebben met een 'traditionele' gezinssituatie. In alle gevallen kan er sprake zijn van parentificatie.

Oudere en jongere kinderen gaan – afhankelijk van onder andere hun cognitieve ontwikkeling – verschillend met hun verdriet om. Het wegstoppen van gevoelens en het aanwenden van verschillende afweermechanismen komen bij alle kinderen veel voor.

3.6 Verdiepingsstof

Echtscheiding

Hoefnagels, G.P. (1982, 3 december). Scheidingsbemiddeling. De begeleiding van afscheid. *Intermediair*.

Pedagogiek/psychologie algemeen

Angenent, H. (2004). *Opvoeding en persoonlijkheidsontwikkeling*. Baarn: HB Uitgevers.

Nagy, B. & Spark, G. (1973). *Invisible loyalties*. New York: Harper and Harper.

Reber, A.S. (2005). *Woordenboek van de psychologie*. Amsterdam: Bert Bakker.

Tieleman, M.A. (2007). *Levensfasen. De psychologische ontwikkeling van de mens*. Amsterdam: Boom Onderwijs.

Watzlawick, P. e.a. (1987). *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Weerman, A. (2006). *Zes psychologische stromingen en één cliënt*. Soest: Nelissen.

Stiefkinderen/stiefgezinnen

Cohen-Matthijssen, Th. (1977). Een stiefkind? In: R. Veenhoven en E. van der Wolk (red). *Kiezen voor kinderen* (p. 353 e.v.). Amsterdam.

Daly, M. & Wilson, M.I. (1996). Violence against stepchildren. *Current directions in psychological science*, 5.

Dingelhoff-Lehr, Th. (1986). *Kinderen geen bezwaar: omgaan met elkaar in een stiefgezin*. Meppel: Boom.

Visher, E.B. & Visher, J.S. (1978). Common problems of stepparents and their spouses. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 48.

Gezinnen

Cuyvers, P. (2003). *Tien mythen over het gezin*. Naarden: Strengholt.

Singendonk, K. & Meesters, G. (1994). *Kind en echtscheiding: een ontwikkelingspsychologisch perspectief*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

3.7 Begrippenlijst

afweermechanismen
emotioneel hertrouwen
instant affectie
kerngezin
maatschappelijk hertrouwen
parentificatie
overkoestering
psychisch hertrouwen
psychosomatisch
stiefouders

3.8 Opgaven

Individueel

Geef een omschrijving van bovenstaande begrippen en schrijf die op.

In subgroepjes van drie tot vier personen

Lees de biografie van Aleid nogmaals door en beantwoord dan de volgende vragen:

- 1 a Welke factoren zijn volgens jou verantwoordelijk voor het ontstaan van de stiefouderproblematiek in het leven van Aleid? Licht je antwoord toe.
b Zou je in het leven van Aleid hebben willen interveniëren als daar destijds de mogelijkheid voor was? Licht je antwoord toe.
- 2 a Geef aan in welke fase(n) van zijn leven interventies wenselijk en mogelijk waren geweest.
b Welke interventies zou je plegen en waarom?
c Welke disciplines zou je bij dit proces willen inschakelen?
d Welke resultaten/verbeteringen ten opzichte van het geschetste leven zou je verwachten met jouw interventies? Licht je antwoord toe.
- 3 a Welke gevoelens roept de casus bij je op?
b Vind je dat je Aleid deze gevoelens mag meedelen? Waarom wel/niet?

- 4 a Welke kenmerken van het stiefgezin herken je in de casus van Aleid?
 - b Welke eventuele afweer- of copingmechanismen kun je bij Aleid signaleren?
 - c In hoeverre waren deze mechanismen adequaat? Verklaar je antwoord.
-
- 5 a Construeer een actie- of behandelplan voor Aleid.
 - b Presenteer het plan aan de groep en vraag er feedback op.
 - c Verwerk het plan met de feedback in een verslag.
 - d Ondersteun het plan met ten minste twee literatuurbronnen.